

משמר, ספורט ורוח התקופה
מבט לאלבום התמונות של הנוער העברי
מתקופת המאורעות (1936–1939)

תקציר

אלבום תמונות הוא מקור היסטורי מעניין, המשקף בתמונותיו ובהסבריו, את נקודות העניין של חברה ותרבות ספציפיים, ואת טיבו של קהל היעד – ציפיותיו, תקוותיו, האידיאולוגיה שלו, מודעותו העצמית והדרך שבה הוא תופס את זהותו. מידת הצלחתו של האלבום והיקלטותו בקרב קהל היעד היא פרמטר חשוב להבנתו כמשקף את רוח התקופה.

"משמר וספורט" הוא אלבום המבוסס על תמונות שצורפו לחפיסות סיגריות של חברת דובק, יצרנית סיגריות בישראל במאה העשרים. קהל היעד הוא מעשנים. בתקופה הנדונה מדובר בדרך כלל בגברים צעירים. התמונות פורסמו החל מסוף שנות השלושים, והאלבום יצא לאור בשנת 1940. התמונות האיכותיות מביעות את הישגי היישוב היהודי בשלושה תחומים: הגנה, התיישבות וספורט. הישגים אלו משקפים את עמידתו של היישוב היהודי לנוכח ה"מאורעות" – ההתפרעויות הפלסטינאיות רחבות היקף בארץ, אשר היוו סכנה ממשית ליישוב והותירו אחריהן שובל דמים. מתברר, שהיישוב היהודי השכיל להפוך את האיום על קיומו למנוף לקידומו ולחיזוק האוטונומיה שלו, מה שבסופו של דבר הוביל להצלחה במלחמת העצמאות ולהקמת המדינה. הגאווה על כך ניכרת בתמונות הרבות של עלייה על הקרקע של יישובים חדשים, ביצור התעשייה והנמל, תמונות המשקפות את הצמיחה שהוביל היישוב היהודי. בצידן, תמונות של זרועות הביטחון שהשתתפו בדיכוי ה"מאורעות" לצד הצבא הבריטי. מדובר כמובן בתמונות שאושרו על ידי הצנזורה הבריטית ואינן כוללות את האצ"ל. תמונות העיסוק בספורט מלמדות על ההצלחה בשמירת חיי השגרה בימי ה"מאורעות" ומעמד הספורט בציונות כבסיס לבניית "האדם החדש", המצטיין בעוצמה פיזית.

מילות מפתח: מאורעות תרצ"ו–תרצ"ט, חומה ומגדל, ספורט בציונות, אלבום תמונות כמקור היסטורי, פלוגות השדה.

על מסמכים ועל אלבומים

נפתח בעניינו של ה"מסמך". מסמך מה טיבו? בדונו בשאלת הדגם הנכון של תפיסת ההיסטוריה – קיומן של תבניות גדולות ושל רציפויות, היסטוריה פוליטית לעומת היסטוריה רעיונית, קבע מישל פוקו:

אפשר לסכם את הבעיות הללו בכמה מילים: העמדתו בספק של המסמך. שלא תהיה אי-הבנה: מובן מאליו שמאז קיומו של מקצוע ההיסטוריה עשו אנשים שימוש במסמכים, שאלו אותם ושאלו את עצמם על אודותיהם; לא זו בלבד ששאלו את המסמכים מה פשרם, אלא ששאלו אותם האם דיברו אמת ובאיזו זכות יכלו לטעון כך, אם כנים היו או זויפו, אם היו מעודכנים או נבערים מדעת, אוטנטיים או פגומים, אך כל אחת מן השאלות הגדולות הללו, וכל אותה דאגה ביקורתית גדולה, הופנו לעבר אותה תכלית: לשחזר, על סמך מה שאומרים אותם מסמכים – לעתים ברמיזה – את העבר שממנו באו, עבר הנמוג עכשיו הרחק מאחוריהם. המסמך טופל תמיד כשפתו של קול שהושתק – עקבתו שברירית, אך ניתנת למרבה המזל לפענוח. אלא ששינוי, שמקורו בעבר הרחוק ושעדיין לא הושלם, הביא את ההיסטוריה לשנות את עמדתה ביחס למסמך: התפקיד הראשוני שהיא נוטלת על עצמה אינו עוד לפרשו, לקבוע אם הוא דובר אמת ומה ערך הבעתו, אלא לעבד אותו מבפנים ולפתחו, היא מארגנת אותו, גוזרת אותו, מסעפת אותו, מסדרת אותו, מחלקת אותו לרמות, קובעת סדרות, מבדילה בין הענייני ללא ענייני, מאתרת יסודות, מגדירה יחידות, מתארת יחסים. ההיסטוריה אינה רואה עוד את המסמך כאותו חומר חסר חיים, שהיא מנסה לשחזר באמצעותו את מה שעשו או אמרו בני האדם, את מה שעבר ושעקבתו היא כל מה נותר ממנו: היא מנסה להגדיר במארג התיעודי עצמו יחידות, מכלולים סדרות, יחסים...¹

ובכן, אנחנו הולכים לעסוק כאן ב"מסמך"; ננסה לטפל בו כמיטב יכולתנו בכובד ראש; לנתחו – בלי להתחייב יתר על המידה – בהתחשב גם בפרקטיקה שהציע פוקו, ברשימת המטלות שהציב בפני מנתחי מסמכים חדשים. בהתחשב! אך מבלי לגלוש ל"פולחן" המסמך, ל"מיסמכולוגיה"; גם פוקו... וגם "לשחזר... את העבר

1 מישל פוקו, הארכאולוגיה של הידע, תרגם מצרפתית: אבנר להב, תל אביב 2005, עמ' 10.

הנמוג...", כמו פעם בימי החקר ההיסטורי הקלאסי. וכך, מבלי לאבד את התקווה שהמסמך יאמר משהו על העבר, משהו על 'רוח הזמן', ננסה להפיח בו חיים; והוא, המסמך – לכך נחתור – יחזיר! הוא יפיח בהיסטוריה חיים. בקטלוג המסמך שלפנינו הוא לא ישוך בקטגוריה של מסמכים הרי-גורל, תיעודים דרמטיים של ישיבות הנהגה והחלטות ששינו את פני האומה וההיסטוריה. אין הוא סודי! הוא לא בגדר של "הותר לפרסום", ואיש לא ידווח ברעד שסוף כל סוף הוא נחשף לציבור. זהו מסמך שהיה פעם ברשותם של רבים, ולא הייתה בעיה מיוחדת להשיגו; אפילו הצנזורה הבריטית אישרה אותו (להלן). מבחינת תוכנו, הוא משקף סוג של מציאות יום-יומית, אך זו איננה אפורה; נהפוך הוא, כבר מי שהביאו לאוויר העולם חשב במושגים של הישגים והצלחות; הוא לא נבהל משפה מרוממת – שפה אמנותית ומילולית גם יחד. ובכן, מדובר באלבום תמונות, מסמך שבהציגו פריטי-מראה מרובים הערוכים בשיטה ומאורגנים בסדר מיוחד, טבועה בו השקפה על טיבו של זמן בואו לעולם ועל רוח הזמן.² האם לצורך אמירה משמעותית לגבי מסמך זה נידרש להערכת ה'מסמך' של מישל פוקו? נחזור לכך בהמשך עיון זה.

ביוזמת חברת "דובק" – מיתוג ואידיאולוגיה

אלבומנו בא לעולם בתחילת שנת 1940 ביוזמת חברת "דובק" – חברה ארץ-ישראלית לסיגריות. במודעות הפרסומת שלה משנות החמישים-שישים של המאה הקודמת, כשנות דור ויותר אחרי התקופה הנסקרת במאמר זה, התגאתה "דובק" בוותק ובשורשים. צוין תדיר כי היא נוסדה בשנת 1926. בשנת 1952 סיפר כתב עיתון "דבר" על שורשי תעשיית הסיגריות העברית שממנה צמחה החברה: [...]. היה זה בראשית שנת 1924, עת תקופת הטבק הנודעת, שחילצה אותו במידה רבה מאבטלה בשלהי העליה השלישית ותחילת העליה הרביעית [...]. וגידול טבק ע"י איכרים ופועלים עברים נצטמק, הרי הצליח [=מר לובלינר] ביצור סיגריות בעבודה מאורגנת, על אף התחרות של תוצרת ערבית זולה מחד וסיגריות ממין משובח מטורקיה, מצרים ואנגליה מאידך...³

2 במאמר זה אנו מבינים את "רוח הזמן" (בגרמנית: צייטגייסט; Zeitgeist) כאיזה שהוא מכלול מובחן של מאפיינים מובהקים של תקופה מוגדרת – רעיוניים, תרבותיים וחברתיים. הכוונה היא למאפיינים דומיננטיים ובעלי השפעה מעצבת. איננו נכנסים כאן לתפיסה הפילוסופית של המושג כ"יד נעלמה" המכוונת את מהלך ההיסטוריה.

3 "זונדר", "דובק" – מותיקי מפעלי התעשייה בארץ, דבר, 1.10.1952, עמ' 8.

ובכן, זוהי ה"פרה-היסטוריה"; ובצורתה הידועה כתברה עסקית, באה "דובק" לעולם בשנת 1935⁴ ביוזמת מספר תעשיינים ביניהם זכור מרטין גהל שלימים נתפס כמייסד הראשי. מכל מקום, המסורת של עידוד הציונות לא נטשה אותה, ובצד פרסומות שפנו אל החך ואל חוש הריח של ה"קליינט", פנתה "דובק" גם לחוש הטעם והריח הציוני. יעידו על כך שמותיהם של סוגי הסיגריות הספציפיים שרווחו במחצית השנייה של שנות השלושים: "עתיד", "עליה", "כנרת", "גלבוע", ובמקרה הנידון גם "קשת" (משדרת צבאיות; סוג של נשק מקראי). בכרזת פרסומת⁵ מקבלים השמות הסמליים הללו פרשנות גלויה: עיצוב תמונת החפיסה והכיתוב שבכרזה, הינם חד-משמעיים; הסיגריה "עליה" מסמנת עלייה ארצה,⁶ "עתיד" צופה בגאווה לעתידו של המפעל הציוני,⁷ ו"כנרת" מציינת פינה אהובה במיוחד בארץ, שמקשרת עבר ועתיד.⁸ הסיגריות נועדו אפוא לעישון כפשוטו, ומבעד לענת העשן, מה שנלווה לסיגריות בא לחזק את רוחם הציונית של המעשנים, וללמד על הזהות המוחלטת שבין דרכו של "דובק" לזו של היישוב.

זוהי גם מטרת מיזם הצילום המובע בתמונות המספרות את הסיפור הציוני בעת ה"מאורעות" "משמר וספורט". דוק, מיזם צילום! אין זה רק תווית של

- 4 בפרסומת ראשונה מסוגה עם הסמליל ב-27.12.1935 נכתב: "המצוינת שבסיגריות ארצנו".
- 5 בכרזה מסוף שנות השלושים בגנזי הספרייה הלאומית (דוגמה במרשתת; נתי גבאי, "אלבום התמונות הנדיר שנשמר בזכות ה... סיגריות", הספרנים – בלוג הספרייה הלאומית, 10.9.2019; blog.nli.il; הורדה 5.2.2021).
- 6 הכותרת המלווה של החפיסה כמעין לוגו: "עליה מגביר את העליה"; בתמונת נראים נמל, ספינה מחוץ למזח, וסירת פריקה עם מנוף, ברקע מחסנים; יכול להתאים לנמל תל אביב (משנת 1936. הכיתוב מבאר באריכות את הזיקה שבין "דובק" להתפתחות היישוב: "[...] עלייה זו הביאה לידי 'עליה'. השם 'עליה' סמלי. 'עליה' זו הייתה הסיגריה הראשונה שנוצרה במפעלים המוגדלים והמחודשים שלנו בבני ברק. מפעל זה שהיה דמות דיוקנו הנאמנה של היישוב היהודי והתפתחותו – ראשיתו היה מצער ומתוך תנאים צנועים התחיל את תוצרתו, נסמך על הכרתו הלאומית ויחסו הידידותי של היישוב לכל שדרותיו הודות למרצו האדיר והבלתי פוסק, התמוזג המפעל עם גורלו של היישוב ואתו יחד הוא עולה וישגה...".
- 7 בתמונה מגדל שמירה ובראשו דגל ישראל צופה אל נוף של הר ועמק ובו יישוב כפרי ומגדל מים או מגדל שמירה. הכיתוב: "'עתיד' אז לפני שלוש שנים, כאשר הלכנו בצעדי ענק לקראת המחר והעתיד בארצנו; פריחה ושגשוג נתנו אותותם בכל עבר ופינה וחזון הדורות החל להתגשם, אז יצרנו את ה'עתיד'. הסיגריה 'עתיד' היא הסיגריה לכול...".
- 8 תמונה יפה של טבריה; ברקע הכינרת והגולן; הכיתוב: "'כנרת' כנור היה תלוי למעלה ממטות של דוד נעים וזמירות, ובחצות הלילה כשרוח צפונית הייתה מנשבת היה הכינור מנגן מאליו. יגעתי ומצאתי תאמין: 'כנרת' המרעננת. סוד כמוס זה הטמון בסיגריה העדינה כינרת...".

חפיסת סיגריות, כאן מדובר בהרבה מעבר לכך. הפצת תמונות שעתידות להיכלל באלבום, החלה כבר בשנת 1938:

[...] כל קופסת סגריות 'קשת' מתוצרתו המשובחת של בית החרושת 'דובק' מצורפת לה תמונה נאה מחיי הישוב, ממראות הארץ ומפעלי בנינה. בצד כל תמונה ניתן ביאור, הסברה תמציתית בסגנון נאה קל ומושך את הלב [...]. מאה תמונות הן שבית החרושת 'דובק' מעמיד לרשות לקוחותיו...?

בחורף 1939 זכה המפעל לשם, והציבור התוודע באמצעות מודעה בעיתונות ל"משמר וספורט" (ב-3.3.1939). המודעה עוטרה בתמונת נוטר מרשימה, ומתברר שבשלב זה, כששיתוף הפעולה הביטחוני בין ה"הגנה" לזרועותיה לבין צבא המנדט הבריטי היה עדיין הדוק, אפשרה הצנזורה המנדטורית תמונות מסוג זה. אכן, המפעל כולו לוהה על ידי עינה הפקוחה של הצנזורה, וגם אם התמונות כלל לא כוונו נגד הבריטים, ואף הביעו סיפוק מלא על השיתוף עימם, פרסומן עמד תחת פיקוח, והסתייגות מהעוצמה ומהביטחון שהופגנו על ידי היישוב היהודי והשתקפו בתמונות, ארבו בפתח.¹⁰ בקיץ 1939 דווח בעיתונות על הדפסת סדרת התמונות החדשה (מודעה ב-18.8.1939), וב-31.3.1940 פורסם כי האלבומים שבהם ניתן להדביק את התמונות מוכנים לחלוקה בסניפי "דובק". לנגד עיני האספנים השקדנים עמד אלבום שאופיין כאחד מהחומרים היפים שהתפרסמו באותה תקופה.

שנים נקפו. האתגרים הציוניים שהשתקפו בין דפי האלבום השתנו; גם ההתפעלות הראשונית חלפה. האלבום נועד לזמנו; מהדורה שנייה לא הייתה, ובנסיבות ההיסטוריות המשתנות, אף לא נמצאה סיבה לעדכון המהדורה המקורית. במשך שנים שכב האלבום כאבן שאין לה הופכין בעליות גג מאובקות ואתרי גניזה למיניהם. וכשבניהם ונכדיהם של מדביקי התמונות דאו גילוהו, חזרה ההתפעלות, אך בינתיים השפה השתנתה: "ספורט והגנה על המולדת – כך מיתגה את עצמה חברת הסיגריות 'דובק' בסוף שנות השלושים";¹¹ 'מיתגה'! במבט מן ההווה, בימיתוג' עסקינן, ותפיסת המיתוג נמהלה בקורטוב של ציניות: "אפשר רק

9 "בנין הארץ בתמונות", הצופה, 5.8.1938, עמ' 4.

10 אבי ז"ל הדגיש באוזני את החשש הרווח מהגזמה בתיאורים הצבאיים היהודיים באלבום שתעורר את האריה הבריטי מרצו.

11 נתי גבאי, "אלבום התמונות הנדיר שנשמר בזכות ה... סיגריות", הספרנים – בלוג הספרייה הלאומית, 10.9.2019, blog.nli.il ;

לדמיין את הנוטר הצעיר או את הספורטאי היהודי המחונן, מסכם שעה של אימון גופני או שמירה במגדל בעישון סיגרית 'דובק' – לתפארת מדינת ישראל".¹² מקצועית, מיתוג הוא מונח נכון. ברם, לא היה בכך צורך קונקרטי; אזי, כולם מיתגו כך את עצמם. לענייננו החשוב הוא ש"דובק" הצהירה באמצעות האלבום על מחויבותה המוחלטת לרעיון הציוני, ובכך נפגש רצונה עם רצון לקוחותיה, גם אם לא עישנו את הסיגריה שלהם בדיוק במתכונת שתוארה – כאמור בנימה של ציניות-יתר – לעיל.

האלבום – תמונות, כיתוב, קהל יעד

תתואר יוזמתה של "דובק" איך שתתואר, מעבר לקביעות כלליות נוסח אלו שצוינו לעיל, האלבום ראוי להכרה ולמחקר, לגילוי מה שמסתתר באותיות הקטנות, בין אורות התמונות וצלליהן. נציג בראשונה תיאור קצר שלו.

האלבום, שזכה לעריכה מרשימה,¹³ מכיל 288 תמונות מודבקות, מאורגנות בשלושה חלקים ראשיים: "משמר" (תמונות 1–90), "ספורט" (תמונות 91–216), "כיבוש הארץ" (תמונות 217–288), ובתוכם, חלוקה משנית למדורים שונים. ההסברים הם בשתי רמות. לכל תמונה יש כותרת ספציפית שנכתבה במקור מצידה האחורי, וכתובה מתחתיה באלבום, וכן נוספו בגוף האלבום הערות מרחיבות לכל תמונה, וגם מבואות לפני החלקים השונים. בסך הכול יש בו הרבה דברי הסבר. הם נאמרים בלשון התקופה, פעמים במליציות יתר תוך שימוש מרבי במקורות, הגולשת אף לפאתוס. ברם, בסך הכול זוהי שפה גבוהה למדי, עשירה; הטקסטים ככל שניתן לשפוט, איכותיים למדי, והם מתאימים לקורא משכיל, קורא שאמון על תרבות קריאה, למצער על פי אמות המידה של התקופה.¹⁴ איכות התמונות טובה ברובה, והן תוצר של עבודת צילום מאומצת, הכרוכה ללא ספק גם בביום. הרבה תצלומי תקריב של קלסטרי פנים; התחושות המובעות בהם ברורות – נחישות ואומץ.

- 12 שם.
 13 שם "מסדר": ד"ר ג' יעקובסון. מופיע בתחתית עמוד התמונות הראשון. לא הצלחתי למצוא לגביו פרטים משמעותיים.
 14 תיאור מרשים של יכולות הקריאה והיחס לקריאה בין בני הדור של טרום מדינה: דן הורוביץ, תכלת ואבק – דור תש"ח – דיוקן עצמי, ירושלים 1993, עמ' 101–110.

הכריכה החיצונית העשויה מבד מהודרת יחסית, ומופיעה בה דמות 'נוטר' צבעונית למחצה. הנוטר חבוש בכובע נוטרים (גפירים¹⁵) טיפוסי (קולפאק¹⁶). שפת גופו ברורה – תצפית. הוא מישיר מבט וסוכך את עיניו בכף ידו, כביכול מביט לכיוון השמש ומזוהה עם כיוון מזרח ברוח השיר 'פנינו אל השמש העולה'.¹⁷ רובהו תלוי על שכם.

אשר לקהל היעד, כותרת משנה לאלבום מציינת "מחיי הנוער בארץ", וגם אם לינעורים נודע אופי סיסמאי מסוים, במקרה הנידון יש בכך אמת; הנוער הוא שהתעניין באלבום שמספר על חייו. מעבר לסיסמאות, מדובר כמובן במעשנים. אין בידי פילוח מדויק של גילאים, אבל ברור למדי בהתחשב באופייה השמרני של החברה דאז שמדובר בבוגרים-צעירים ולא בנערים במובן הפשוט; שונה מהדימוי של אוספי תמונות רגילות להשלמת אלבומים.¹⁸ התמונות והחסברים הופנו אפוא על קהל יעד מבוגר יחסית שאליו הופנו המסרים.

מעשנים ולא מעשנות! בפילוח מגדרי, ניתן להעריך את שיעורם של הגברים בכלל המעשנים. כך, בשנת 1959, כעשרים שנה אחרי התקופה שבה אנו עוסקים, אחוז המעשנים בני למעלה מגיל שמונה-עשרה היה 48% בין הגברים ו-13% בין הנשים. זאת לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שהתפרסמו בקיץ 1959.¹⁹ אכן, בעולם דאז עישון לא נתפס כראוי לאישה,²⁰ וגם בארץ, האפיון המגדרי של צרכני הסיגריות היה גברי באופן מובהק. האם קביעה זו עולה בקנה אחד עם אופיו הגברי של האלבום, קרי: ריבוי המוחלט של תמונות גבריות מובהקות? האם אלבום שבה לעולם כאמצעי שיווק המכוון במיוחד לגברים מדגיש את חלקם באתגרי השעה? נחזור לנקודה זו להלן.

15 "גפיר" בהשאלה מערבית, שומר, המונח הובא ממצרים שם הוקמה מסגרת כזאת כבר בסוף המאה התשע-עשרה. ב"סוכנות" נעשה מאמץ להמירו בשם עברי, ולהוציא את המונח מהסמל הרשמי של כוחות המשטרה המוספים.

16 "קולפאק" (בערבית "קלבק") כובע טיפוסי לארצות במרכז ובמערב אסיה וברוסיה. המונח חדר גם לאזורים שנכחה בהם האימפריה העות'מאנית. היה הכובע הייצוגי של הגפירים.

17 "פנינו אל השמש העולה" היא שורה ראשונה ב"שיר החירות" (מילים יצחק שנהר; לחן מקובל דניאל סמבורסקי). זכור כהמנון המכבייה השנייה (1935). השמש מופיעה כהשראה להמשך: "דרכנו שוב פונה מזרחה".

18 האלבום זכה לדיוני מרשתת שונים בהווה. היו ששייכו אותו ל"קלפים שנאספו על ידי ילדים". זוהי כמובן טעות; הוא פנה לבוגרים.

19 למשל: "שליש האוכלוסיה מעשן", למרחב, 22.7.1959, עמ' 3.

20 Amos, Amanda, and Margaretha Haglund, 'From Social Taboo to "Torch of Freedom": The Marketing of Cigarettes to Women', *Tobacco Control*, 9.1.2000.

ייצוגים חברתיים, מגזריים ומגדריים

מי בדיוק מיוצג באלבום המדגיש כל כך, כפי שנראה להלן, את ההישגים הלאומיים? אילו פלחי אוכלוסייה? ואת השאלה הזו נוכל ללוות בשאלה טעונה לאין ערוך – איזו היררכיה פנים-לאומית נוצרת אגב העיון בתמונות. ובכן, בין שמתוך השקפת עולם של הנהגת "דובק", ובין מתוך שיקולים שיווקיים, חתך האוכלוסייה המוצג הוא באמת רחב וכללי, ניתן לומר, ממוסד. הניסיון להציג איזשהו קונצנזוס הוא כן. ברם, בכל הצגה כוללת שכזו יש דקויות, ולדידנו, הן מעניינות עד מאוד. הינה, תנועת הנוער המוצגת באלבום היא "הצופים", ולא תנועות בעלות זיקה פוליטית שהיו נפוצות מאוד באותה העת.²¹ זר לו נקלע לעולמה התוסס של ארץ ישראל המנדטורית, היה עלול לחשוד בניסיון להטיה לטובת "הצופים". אכן, "הצופים" היו תנועה ותיקה וחשובה,²² אך ברי שהמפעלים הגדולים שהיוו מקור לגאווה בהתפתחות המפעל הציוני המוצגים באלבום, נישאו גם ואולי בעיקר על כתפי תנועות נוער אחרות. רבים מאוד מיישובי חומה ומגדל הוקמו על ידי גרעינים של תנועות נוער מוכרות מהארץ ומחו"ל; מחברי האלבום הכירום; בהסברים לתמונות הרלוונטיות חלקם מוזכר (עמ' 53–56), אך רסיסי מידע אלו רחוקים מאוד מלהציג תמונה כוללת של מוקד כה חשוב בחייו של הנוער העברי. במשים או שלא במשים משהו כאן נמצא מוחמץ!

זאת ועוד, באלבום מובאת מעין הגדרה לצופיות:

הצופה העברי מקבל את חינוכו הספורטיבי והלאומי בארץ ואת ההכשרה לקראת התפקידים הגדולים העומדים לפני העם השב למולדתו. הצופה מתחנך לעבודה למשמר ולהגנה וכבר עתה בימי הדמים, הוא הוא ממלא את חלקו בעבודת ההגנה הרבה: בהחזקת קשר, בשליחויות ובעמידה על המצפה, באיתות ובעזרה ראשונה. הצופיות היא חינוך לשירות לאומי בשעת הסכנה (עמ' 21).

21 סעיף תנועות הנוער בתוך: ההיסטוריה של ארץ ישראל – המנדט והבית הלאומי (1917–1947), חלק ב, הבית הלאומי 3. "הארגון הפוליטי והציבורי של היישוב היהודי: מישוב למדינה בדרך".

22 תנועת "הצופים" בהגדרתה הנוכחית "תנועת הצופים העבריים בישראל", ובתקופת המנדט "הצופים העבריים", נוסדה בשנת 1919 ללא השתייכות פוליטית, אך בזיקה לאומית וציונית ברורה. המבנה הדו-לאומי של שלטונות המנדט, אפשר את ההכרה מצד רשויות הצופים הבינלאומיות. התנועה שמרה על מתווה זה עד להקמת המדינה. בשנות הארבעים כוונו הכשרות של הצופים לפלמ"ח. בתקופה הנידונה – אמצע שנות השלושים ואילך, מנתה התנועה עשרה יבטים בתל אביב, חיפה, ירושלים, ראשון לציון, פרדס חנה וחדרה.

אכן, הגדרה מיוחדת במינה לצופיות!! ואין לנו אלא לסבור כי הצופים מייצגים כאן את כלל תנועות הנוער החלוציות. אכן, תנועות הנוער החלוציות היו פוליטיות; ואפשר כי במעין הסכמה שבשתיקה נרמזו שבאלבום המופנה לכלל הציבור, אין צורך להיכנס לפירוט שהוא פוליטי במהותו. ויחד עם זאת, אין מדובר בדקויות היסטוריות גרידא, האפיון הנכון של הנוער העברי, שהאלבום חותר להעמידו בקדמת הבמה, נמצא נפסד.²³

אם כן, התכנים באלבום אמורים להוות מקור גאוה ליישוב בכללותו. אבל צריך לזכור שהיישוב, גם אם התכנס תחת כנפי ההגמוניה של הנהגה לאומית – מוסדות לאומיים מוכרים, היו בו גם קצוות. באיזו מידה האלבום מתייחס אליהם? אכן, ניכר ניסיון להציג מגוון – מוצגים בו כמה אנשי ביטחון והתיישבות דתיים, מסופר בכמה תמונות על טירת צבי ("הנאמנים לתורה ולמסורה הצטיינו באומץ ליבם. טירת צבי הפכה למושג, ומשמעו תורה עבודה והגנה במקום אחד" [עמ' 7]). אולם, לא כך הוא לגבי הגורמים מן הצד הימני של המפה הפוליטית דאז; בין מתוך הסתייגות על אי-קבלת סמכות המוסדות הלאומיים ובין מחשש מפני הבריטים, האלבום אינו מתייחס לפעילות של מחתרת אצ"ל (לח"י, אז "הארגון הצבאי הלאומי בישראל", הוקמה בשנת 1940). יחד עם זאת, רמזים יש. בחלק הספורטיבי שבאלבום מוזכרת קבוצת הכדורגל בית"ר תל אביב, מצוין משחק שלה, ומופיעה תמונתו של הכוכב דאז נתן פנץ. בכיתוב נאמר: "רב חלקו בהתקדמות הספורטיבית של בית"ר" (עמ' 40). ברור לחלוטין כי בית"ר תל אביב, גם בהיותה קבוצה ספורטיבית (לפי האלבום: צעירה ומסורה²⁴), נטתה לכיוון המחתרת אצ"ל;²⁵ ורמז דק מן הדק מופיעה באפיונה: "[...] שעסק [=אגודת בית"ר] עד עכשיו רק בספורט-מגן [=ולא בכדורגל]" (עמ' 40). נתן פנץ עצמו שירת באצ"ל, ולימים נפל בכיבוש יפו

23 בהקשר זה יש לזכור כי העישון שהוא הבסיס להוצאת האלבום לאור, לא התאים לכל מסגרות הנוער, ו"השומר הצעיר" דחה אותו אידיאולוגית.

24 על משחק בין "דגל ציון" ל"בית"ר תל אביב" נכתב: "שתי קבוצות צעירות החדורות ברוח מלחמה ומסרות אין קץ לקבוצה ולספורט" (עמ' 40).

25 קבוצת הכדורגל בית"ר תל אביב הוקמה ב-1934 כקבוצת נוער שהייתה בזיקה ברורה לתנועת הנוער הרוויזיוניסטית בית"ר. קורותיה בתקופת המנדט רצופות ניסיונות לשבש את פעילותה. זה כלל החרמות מצד חלק מקבוצות 'הפועל', התנכלויות בריטיות וכן מצד ההתאחדות שניסתה למנוע את עלייתה לליגה הבכירה (אז ליגה א). בתקופה הנידונה, זכתה שנתיים רצופות באליפות הליגה השנייה (בשנה השנייה ללא הפסד!), ובעונות 1938-1939 הוכרה זכאותה לעלות לליגה הבכירה. לפני קום המדינה זכתה להישגים לא-מעטים.

במלחמת העצמאות.²⁶ אם כן, בשונה מהצגת תנועות הנוער באלבום בהקשר ההתיישבותי-ביטחוני, באשר לאגודות הספורט, מוצג דווקא ריבוי וגיוון, וזאת מתוך ידיעה ברורה שהן בעלות אוריינטציה פוליטית (ודוגמה בולטת היא כמובן קבוצות 'הפועל').

ניתוח הפילוח המגדרי באלבום כרוך במובן מסוים בשאלה למי הוא מיועד? וכבר עמדנו לעיל על האופי הגברי של ציבור המעשנים. ואין להוציא מכלל אפשרות שיש לכך ביטוי מסוים גם בתוכן. אפשר שהפרופיל הגברי של קהל היעד מתקשר לנוכחות הנשית המזערית באלבום פנימה. התמונה הנושאת את הכותרת "האישה במשמר" (עמ' 10),²⁷ מן הסתם מבויתת כדבעי, היא בהחלט מרשימה, האישה הרוכבת הנושאת את בנה על סוסה ועל שכמה רובה (ציד כנראה), אך בכל הקשור בשמירה ובהתיישבות הביטוי הנשי מצומצם ביותר, בסך הכול ארבע תמונות.²⁸ לגבי שמירה – ניחא, אך זה מתייחס גם לתמונות העלייה על הקרקע שבהן מועטות מאוד הנשים. ניתן היה כמובן להציג חוויה נשית של העלייה על הקרקע של יישוב, גם אם היא תיסוב סביב זוטות (לכאורה) כהכנת האוכל וכדומה, אך אין תמונות שכאלה. הדגש מוסב אפוא לפעילות הגברית. אכן, הציונות ניסתה לשלב בין דגליה גם את שוויון האישה; כוונה הייתה, אך ספק גדול אם זה צלח במציאות הקשה.²⁹ ובכל הקשור לעיסוק בכך באלבום בחלקים הקשורים במשמר ובהתיישבות, הייצוג הנשי המועט, נראה אפוא ממש כמו מס שפתיים. שונה לחלוטין הוא מדור הספורט.

26 נתן פנץ נולד בויטבסק בשנת 1917, ועלה לארץ עם משפחתו בגיל שלוש. עבד בעיריית תל אביב. החל את דרכו הספורטיבית במכבי תל אביב, ועם קבוצתו זכה באליפות והשתתף במסעה לארצות הברית, שם הוצעו לו הצעות תעסוקה מבטיחות בכדורגל המקומי; לכולן סירב. היה קפטן הקבוצה, וזכה עימה בתארים. עבר בשנת 1939 לבית"ר תל אביב. לקראת הקמת המדינה, אחרי שבלחץ הבריטים שונה שמה של בית"ר ל"נורדיה", חזר במחאה למכבי. הצטרף לאצ"ל, וביצע בשורותיו מספר פעולות נפל כלוחם באצ"ל בכיבוש יפו. נתפס כדמות מופת ספורטיבית וזכה להנצחה בהתאם.

27 "חברה באחד הקיבוצים אשר בעמק חפר בשובה למשק עם ילדה על הסוס" (עמ' 10).

28 בחור ובחורה באיתות הליוגרפי (עמ' 9), חברה מ"קבוץ דייגים" (עמ' 60), אחת הטייסות העבריות הראשונות (עמ' 63); בעמוד המוקדש לצופים (עמ' 21), שתי תמונות של צופות. בחלק המוקדש לספורט יש הרבה יותר דמויות נשיות.

29 חנה ספרן, "החלום ושברו או אגדת ההזדמנויות השוות: נשים מהגרות ובנייתה של חברה שוויינית בישראל, תרבות דמוקרטית", מגדר וחברה 10 (תשס"ו), עמ' 395–408; מרגלית שילח, "נשים, מגדר ותולדות היישוב היהודי בארץ ישראל: הישגים ויעדים", קתדרה, 150 (תשע"ד). רעות שפירא וישראל רוזנסון, "וישבו תחיה את חייה" – נשים מספרות קורות ישובים, שאנן כג (2017), עמ' 107–126.

כאן פועלת מציאות מוכרת. נשים משתתפות בתוכנית האולימפית וגם במכבייה, לא נפקד חלקן גם באלבום. ודווקא במדור זה, תוך הצגת תמונה של אתלטית, מתגנבת אמירה בדבר חתירה לשוויוניות גם בתחומים אחרים:

התרגילים בהדיפת כדור ברזל מתאימים לא רק לגבר בלבד. האישה המשתתפת שכם אל שכם עם הגבר במקצועות שונים כשמירה ובהתגוננות מוכרחה דווקא היום, ביתר שאת, לראות כחובה קדושה את חיזוק גופה וחיסונו. הדיפת כדור ברזל במשקל של 4 ק"ג זהו עזר חשוב למטרה זו (עמ' 29).

גישה זו, המנוסחת ביותר משמינית של פטרונות, מנסה לבאר בעצם את היעדרן של נשים בחלק הקשור לביטחון ולהתיישבות. במבט מן ההווה, סביר להניח כי פטרונות זו תידחה בעטיה של חוסר תקינות פוליטית; בנסיבות דאז, יכול בהחלט להיות שהייתה לקביעות שכאלה אוזן קשבת.

הימים הם ימי קיבוץ גלויות, בשנת 1939 העלייה החמישית עדיין מורגשת. האם יש באלבום ייצוג על בסיס ארצות-מוצא או בסיס עדתי? כללית, התשובה היא שלילית; האלבום כמעט שלא נכנס למפרט מסוג זה. אכן, במדור הספורט מובאים מספר סיפורים על עולים מארצות אירופאיות שבהן עמדו בסכנה מצד שלטונות נאציים, אוהדיהם, או אנטישמיות מסוג אחר. משהו על כך ייאמר להלן. ואולם, יש התייחסות למה שנראה כקוריוז. על רקע ריבוי תמונות העוסקים באבטחה (ששום דבר לא נאמר לגבי מוצאם) חשוב לאלבום להציג שומר מכורדיסטן:

מעטים הם היהודים מארצות הגולה הרגילים להשתמש בנשק. היהודים ההרריים מכורדיסטן יוצאים מגדר הרגיל. מוצאם מארץ בלתי תרבותית בתוך עם מלומדי מלחמה שחייהם קשורים עם חרב ושווד למדו גם הם מימי ילדותם להחזיר מעמד עם הנשק ביד. היום בארץ ישראל נעשו בני עמנו אלה לשומרים מסורים ומגינים אמתיים במולדת (עמ' 7)

תיאור זה, גם אם אינו מתנזר מסטריאוטיפים דוגמת 'מוצאם מארץ בלתי-תרבותית', משקף בראש ובראשונה קנאה במסורת של הגנה עצמית (בהקשר זה, גדול הספק אם הוא נאמן לעובדות³⁰). "ספרדיות" בארץ מוצגת באמצעות תנועת

30 אכן, היו מקומות (העיר זאכו בעיראק) שיהודים הורשו לשאת נשק כמעין אקט של שוויון עם הרוב המוסלמי, אך ספק גדול אם זה אפיין את קהילות כורדיסטן. רבים הדיווחים על הימצאות יהודים בתחתית הסולם החברתי מה שהביא את חייהם להיות הפקר. בשנת 1935

"דגל ציון"; לדידו של האלבום, מאופיינת, אגב מחמאות מקצועיות, כהתאגדות ספורט: "בין אגודות הספורט הצעירות של ארצנו זכתה לעממיות רבה אגודת 'דגל ציון' המורכבת מחברים מעדת הספרדים..." (עמ' 50).³¹ נמצא אפוא כי אפיון הציבור הכלל-לאומי שהוא גיבורו של האלבום, הוא מונוליטי למדי, ולמעט חריגים הוא איננו נדרש לפילוח המשקף מוצא.

משמר וספורט – מענייני המשמר

הזיקה בין התמונות לרקע ההיסטורי של פרסום האלבום ברורה מאוד. התמונות מתפרסמות החל משנת 1938, והמסגרת מגיעה לכלל כינוס בתחילת שנת 1940. מה קורה מסביב? התחושה ההולכת ומתעצמת בציבור היא כי חרף האבדות המרובות בנפש וברכוש, יצא היישוב ממה שכונה ה"מאורעות" (תרצ"ו-תרצ"ט [1936-1939]), "המרד הערבי הגדול", וידו על העליונה. לא זו בלבד שלא הובס, אלא שההתיישבות התחזקה וגדלה, במיוחד בהקשר של "חומה ומגדל", עמדה ה"הגנה" במבחן, יצרה מסגרות חדשות ואפקטיביות, רכשה ניסיון וגיבשה תפיסות ביטחוניות חדשות ומעודכנות. ונדגיש ונחזור ונדגיש, זוהי התמונה, לא בהערכת מפרספקטיבה היסטורית, אלא בזמן אמת; זהו הבסיס לרוח הזמן. האלבום שעיקרו בוויזואליות שלו מלווה בטקסטים. הזכרנו לעיל את תמונת הפתיחה. ולא רק היא, תמונות הנוטרים בכובעיהם המיוחדים מלוות את האלבום. אכן, מאורעות 1936-1939 מבשרים את כניסת עידן הנוטרות למערכת הביטחונית של היישוב. ואם עד למאורעות, המילה 'נוטר' שירתה כמונח ספרותי-מליצי (בעקבות המקרא)³² ל"שומר", מקומי או פעיל בארגון וולונטרי (למשל, חבר בארגון

נוסד היישוב "אלרואי" סמוך לטבעון. במאורעות היה במקום ניסיון להגנה עצמית, אך תושבי נאלצו להישען על תגבורת משמעותית של אנשי ה"הגנה", בחיפה. במקום הסמוך לקריית חרושת המותקפת היו שישה גפירים מקומיים.

31 קבוצת "דגל ציון" תל אביב הוקמה בשנת 1933 על ידי עולים מיוון ומתורכיה שהתגוררו בשכונת פלורנטיין בתל אביב. בדרך כלל השתתפה בליגות הנמוכות יותר עד לפירוקה בשנת 1955. בשנת 1940 עלתה לליגה הראשונה. על בסיס פעילותה של קבוצת הכדורגל, הוקמה תנועת "דגל ציון" הארצית ששימשה מעין תנועת נוער לציבור הספרדי הציוני בארץ (משה נאור, "דגל ציון" והתארגנות הנוער הספרדי והמזרחי בתקופת המנדט", עיונים, 34 [2020], עמ' 200-223).

32 ראוי בהקשר זה להתבונן בתיאוריו של דוד שמעוני, ששירת, בין השאר, כשומר כרמים בעלייה השנייה: "זה חדשים שזכיתי / להצטרף לחבורה / הנכבדה והנעלה / של הנוטרים הרחובותים, / זה חדשים אני נוטר / את הכרם על הגבעה. / יומם אישן בשומרה / הנישאה על כלונסותיה / אמות שלוש מאהרץ / [...] [=ובלילה] אני יורד ממלונתי, / אני חוגר את כלי זיני, את הרובה

"השומר"; השומר נזכר פה ושם באלבום³³, עתה מקבל המונח משמעות חדשה לגמרי של איש כוחות הביטחון; תפקידו רשמי, בדרך כלל בשירות ב'משטרת היישובים העבריים' (Jewish Settlement Police),³⁴ ועומד על משמר המולדת. הינה כי כן, הכובע, ייצוג המובהק של ה'נוטר', דומיננטי מאוד באלבום, ולעיתים מחליפים אותו "כובע הפלדה" וכובעים צבאיים בריטיים של אנשי הסגל – יהודים או אנגלים – של "פלוגות השדה" (או ומבלי לציין במפורש, "פלוגות הלילה"). כובע זה הוא גיבור כובעי התקופה! ימים לא-רבים ינקפו והקולפאק ירד מגדולתו; יחליפו אותו "כובע גרבי", "כובע טמבל" והכומתה הצה"לית, שיסמנו גופי מן אחרים ומגמות אחרות; תהילתו תעומעם והוא אף יהיה ללעג.³⁵

על רקע תמונות של ייצור כלי רכב משוריינים, מובא משפט מברר כמו: "מאורעות הדמים הממושכים אלצו את היישוב העברי ליצור כלי הגנה שונים" (עמ' 15), משפט זה מגלה טפח ומכסה טפחיים. בתמונה אכן רואים ייצור משוריינים. מנקודת הראות של הרשויות, זה היה בוודאי רשמי ומותר; שריון רכבים היה לגיטימי מבחינת השלטונות המנדטוריים, התנועה במקומות רבים בארץ נזקקה לרכב משורייני, אך באמת, תמונה מעין זו מהווה חרך הצצה לפעילות נרחבת לאין ערוך. המאורעות היוו נקודת מוצא לפיתוח הכוח הצבאי הביטיים רבים, בין השאר במאמץ לייצור עצמי של נשק. ראשיתו קודם למאורעות, כבר בשנת 1933, עם הקמת "תע"ש" – תעשייה ביטחונית, אבל המאורעות חידדו את הבנת חשיבות השליטה בייצור הנשק ואגירתו בסליקים בנקודות היישוב השונות. ולמרות שיתוף הפעולה ההדוק עם הבריטים, לקראת שנות הארבעים הלך והתברר

עם האיזור / ומתהלך בין הכרמים [...] השבעתיכם אחים שומרים... (דוד שמעונוביץ, "כרמית", ספר האידיליות, תש"ו, עמ' מח-ט).

33 התייחסות לשמירה במושבות ללא הקשר ארגוני: "השומרים הראשונים במושבות העתיקות חידשו נעוריהם להגנת המולדת" (עמ' 6). והתייחסות אגב הדיון בספורט הרכיבה על סוסים: "כשהוקם 'השומר' היו כבר פרשים יהודים מצוינים כאברהם שפירא מפתח תקוה העטור באגדות, וגם דיזנוף המנוח חיבב את הרכיבה והתמחה בה..." (עמ' 45).

34 בתקופת המנדט היה כוח משטרת רשמי הקשור בנוטרות. הזרוע המשטרתית הזו הוקמה בשנת 1936, כשהמאורעות היוו זרז לכך. שוטריה נחשבו כ'שוטרים מוספים', שוטרי עזר כונו "נוטרים" או גפירים. רובם ככולם היו כפופים ל"הגנה" ומגויסים על ידה. למשטרת היישובים נודעה חשיבות רבה בשמירת הביטחון במאורעות ולאחריהם.

35 הדברים הבאים נאמרו באירוניה מושחזת: "[...] ואז [=אפריל 1948] הדבר הזה ששמו 'נוטר' נעלם סופית מעל המפה. מעניין לאן הלכו כל הכובעים שלהם. היו להם יופי של כובעים. ממש חבל שלא עשו מהם תלבושת רשמית [...] לכל צה"ל..." (נתיבה בן יהודה, 1948 – בין הספירות, ירושלים 1981, עמ' 158).

הצורך באי-תלות בהספקת נשק מבחוץ. תע"ש התפתח (בשנת 1937 נכנס ישראל עמיר לפיקוד עליו³⁶), ופירותיו הורגשו היטב במלחמת העצמאות. לקח חשוב מהמאורעות היה הצורך בשינויים מבניים בארגון ה"הגנה". אלו היו סודיים כמובן, ולא ניתנים להמחשה באלבום ועליהם כלל לא דובר; ספק גדול אם מעצבי האלבום ידעו עליהם בכלל. אולם, המתבונן חד-העיין המזהה כמה פעמים הופיעו בתמונות אנשי "פלוגות השדה", הפו"ש המפורסם,³⁷ יבין עד כמה גדולה הייתה חשיבותו, ומה היה מעמדו כבסיס לאותם שינויים מבניים שהחשוב ביניהם היה הקמת החי"ש – חיל השדה של ה"הגנה", שזמן קצר אחריו בא לעולם הפלמ"ח. ההצלחה בבלימת האלימות היא מקור לגאווה באלבום. זה בולט בדברי ההסבר לתמונות: "בכל שנות המאורעות לא עלה בידי כנופיות הטרוריסטים להשתלט על אף נקודה עברית אחת ולהרסה" (עמ' 15). אין זה מדויק לגמרי, כפר עציון ננטשה ובמיוחד בולטת עזיבת היישוב היהודי בחברון, אך זוהי טעות נסלחת; ההשוואה להשלכות הקשות של מאורעות תרפ"ט (1929), מלמדת על גודל ההבדל ביניהם; עזיבת יישובים בתרצ"ו–תרצ"ט הייתה חריג מינורי.³⁸ דוגמה מרשימה לאחיזה הנחושה בהתיישבות שאפיינה את מאורעות תרצ"ו–תרצ"ט היא "יערות הכרמלי". באלבום, תמונת נוטרים מרשימה משם מלווה בכיתוב:

- 36 על התפתחות התע"ש בשנים אלו ראו בפרק "התע"ש" באוטוביוגרפיה של מפקדו ישראל עמיר, בדרך לא סלולה – אוטוביוגרפיה, תל אביב 1988. הוא מונה בספטמבר 1937 למנהל תע"ש, שעשה את צעדיו הראשונים כבר אחרי תרפ"ט. צעדים חשובים בייצור עצמי של כלי נשק שונים היה מפעל יציקה שראשיתו ב-1935 בהרצליה, מפעל בשכונת מחלול בתל אביב, מסגריית קיבוץ נען, מקווה ישראל (הדוידקה), החורשה ליד קיבוץ שריד ועוד ועוד.
- 37 "פלוגות השדה" גוף מגן הידוע גם בכינויו ה"פו"ש" הוקם בארגון ה"הגנה" בימי המאורעות (1937) בעקבות גופים רשמיים ופחות רשמיים שקדמו לו (המשמר הנע והנדודת). ביסודו עומד הרעיון של "היציאה מן הגדר". בשנת 1938 היה כוח ארצי רשמי ובשנת 1939 עם דעיכת המאורעות, הוחלט על פירוקו. במקומו צמח הבסיס לחי"ש. ידוע בשירו של אלתרמן 'זמר הפלוגות' שהיה להמנונו.
- 38 בדבריו של ברל כצנלסון הנושאים את הכותרת ב"קונגרס העשרים ואחד" לאחר תום המאורעות (אלול תרצ"ט, אוגוסט 1939): "ובמלחמה הממושכת הצלחנו במשהו החשוב לנו ביותר: לא פינינו שום נקודה. יש כלל במלחמה קצר את הקווים ככל האפשר ואם יש לך נקודות חלשות ובלתי מוגנות – אל תתעקש ופנה אותן. זוהי תורת האווקואציה אשר הממשלה וכוחות צבא וגם אישים יהודיים נכבדים הטיפו לנו. אנחנו לא שמענו להם. הבאנו את השלטונות לכך שיכירו שאי אפשר להכריח אותנו לכך, ויותר מזה: אנחנו, במתכוון ובדעה צלולה, הארכנו את הקווים..." (כתבי ברל כצנלסון, כרך תשי"ג, תל אביב תשי"ח, עמ' 67).
- כאמור הדברים לקו בהפרזה קלה; עין זיתים, רוחמה, כפר עציון וכמובן חברון פונו.

באמצע של רכסי הרים מיוערים, הרחק מכל נקודה יישובית עברית, משתרעים "יערות הכרמל". אדמה זו נתקדשה בדם אחים גיבורים שנפלו חלל. במשך שלושת שנות המאורעות הדמים שומרים עליה, והודפים את כל ההתקפות בעוז ובחרוף נפש (עמ' 14).

יערות הכרמל אינם יערות גרידא, בשנות השלושים היה זה שמה של נקודת יישוב (חורבת שלא לה) שהוקמה בשנת 1935 על ידי מתיישבים דתיים והוגנה על ידי נוטרים. במיקומה בכרמל חסר ההתיישבות היהודית, היא ספגה התקפות מרובות: ב-14.8.1936 לשיירה שהותקפה בדרך אליה ארבע אבדות. עובד נהרג ב-31.3.1938, ועשרה נהרגו בשיירה ב-15.8.1938. בגלל בידודה, קשיי האבטחה של השיירות מחיפה, והמחיר גובה מצב זה, הייתה הנטייה לעזובה,³⁹ אך בגלל החשש מתקדים הוקם במקום מחנה אימונים, ובהמשך, ב-1.8.1939 הגיע למקום הגרעין המייסד של קיבוץ בית אורן השכן.

ניתן דעתנו, "אדמה זו נתקדשה בדם אחים גיבורים שנפלו חלל"; המוטו הזה איננו בלעדי כמובן ל"יערות הכרמל", הוא מלווה את התקופה. כך עולה בשיירה שחלקם עצובים עד מאוד,⁴⁰ וכך גם באלבום, אלא שבאלבום ההצגה היא חדה וברורה – אין תיאורי אבל, אין לוויית והספדים. הסיסמה "אדמה זו נתקדשה בדם" מובעת, אך התמונה מתייחסת לזווית מאוד מיוחדת שלה, לעוז הרוח ולא לכובד המחיר. יערות הכרמל היא דוגמה מובהקת. התמונה פסטורלית למדי, הרוכבים משווים עוז ונחישות. הכיתוב מזכיר את הדם שנשפך, ההיסטוריה מגלה את כובד המחיר, חמישה-עשר חללים תוך שנתיים, אך התמונה משדרת חזרה לשגרה הפסטורלית של הנוף בכרמל; תמונת ניצחון.

39 אחרי נפילת הנוטרים ושתי נשים ב-15.8.1938, בדרך ל"יערות הכרמל": "בסוכנות היהודית הועלתה הצעה שנתמכה על ידי יועצה הצבאי קולונל פי קיש, לנטוש את הנקודה שלא היה בה עדיין יישוב קבוע, ורק יחידות נוטרים התגוררו בה. אולם מפקד חיפה יעקב דוסטרובסקי (דורל) התנגד בכל תוקף. הוא טען כי נטישת נקודה יהודית תיראה בעיני הערבים ככניעה למעשי הטרוריסטים [...] עקב התנגדותם התקיפה של אנשי ה'היגנה' דחתה הסוכנות היהודית את הצעת הנטישה. הוחלט להפוך את יערות הכרמל למרכז אימונים..." (יהודה סלוצקי, קיצור תולדות ההגנה, תל אביב תשל"ט, עמ' 237).

40 השיר "קדרו פני השמיים" נכתב אומנם בשנת 1920 (יהושע פרושנסקי), אך נחשב כאחד משירי תקופת המאורעות, ונקשר לזיכרון השומרים יואש ויצחק שנפלו באזור באותה עת. "קיבלו הרי אפרים קורבן צעיר חדש". על הכרמל אין שיר, אבל מה שנקרא אז הרי אפרים (רמת מנשה) סמוך לכרמל.

כשבמשמר עסקינן עולה השאלה הערבית. ככלל האויב המתואר באלבום הוא היכנופיותו,⁴¹ הידועות לשמצה. אין באלבום, ודומני שגם זה מרוח התקופה, אמירות קיצונית נגד ערבים באשר הם ערבים. אכן, מופיעות באלבום שתי תמונות המציגות חיפוש אצל ערבים: "נוטרים עורכים חיפוש אצל ערבי עובר בסביבת גדר הצפון (טיגרט)" (עמ' 12). ו"חיפוש שוטרים אצל ערבי בגבולות יפו-תל אביב" (עמ' 12). והיות שהדגש על "חיפוש" דומה בעיניי שאין בהם שום אלמנט משפיל. ההסברים לכך (בקטע התחתון של הדף) הם ענייניים, מדגישים את הכורח לעשות זאת, בעיקר בעטיו של חשש של הברחת נשק. יחד עם זאת, האלבום איננו רק תצוגת הישגים רדודה; הוא מעלה שאלות עקרוניות, ותהיות על פשר פרץ האלימות שנכפה על היישוב. הסבר מסוים ניתן בקטע הבא:

אף התיישבות אחת בעולם כולו לא נכבשה בלי מלחמות. היודע את פרשת ההתישבויות באמריקה, אפריקה או אוסטרליה, יזכור וידע בכמה הון ודמים עלו התישבויות אלה. תמיד היה המתיישב נאלץ לעבוד ולחרוש עם נשקו בידו. תולדות ארצנו לא נשתנו מיתר הארצות ובימינו אלה עוברים עלינו אותם המקרים שקרו לאבותינו בשובם מגלות בבל "באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח" (עמ' 10).

המבט אל המתרחש בעולם הקולוניאלי השואב הצדקה מניסיונו בהתיישבות, היה מקובל בעיקר בציבור הרביזיוניסטי.⁴² ספק אם רבים ראו בדגמי התיישבות אלו דוגמה נאותה למיזם הציוני. מכל מקום, כאן שזור בו מוטיב ציוני סגולי – הקשר לעבר המקראי המובע בפסוק שזכה למוניטין. העבר המקראי הוא המספק את ההצדקה האמיתית למפעל הציוני!

41 המושג "כנופיות" שירת לאורך תקופת המאורעות. עיקר כוחן של קבוצות מזוינות ועצמאיות אלו בלט במחצית השנייה של המאורעות (1938), עת הובלו על ידי בריונים כפריים, בחלקם קנאים דתיים. המנהיגות הוותיקה לא השתלטה עליהם. הישגיהם לכאורה (למשל, השתלטות על באר שבע) הובילו לאנרכיה ובסופו של דבר הכשילו את המרד הערבי (יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, פרק ב, חלק שני, עמ' 762).

42 יסודו בהשקפותיו של זאב זיבוטינסקי (אריה נאור, "בן ערב בן נצרת ובני – יחסי יהודים וערבים במדינה היהודית לאור התפיסה הלאומית הליברלית של זיבוטינסקי", עתמול 270 (תשפ"א), עמ' 1-5).

ובראייה עקרונית, ומחמת שהאלבום מציג ללא ספק גאווה יהודית על הצבאיות המתאפשרת לעת הזו, נוקט האלבום – המופנה כאמור לצעירים שבחברה – עמדה ברורה:

אין בעולם עם אוהב שלום כעם ישראל. "שלום" הוא ברכתנו יום יום. "שלום" הוא תפילתנו ומשאת נפשנו. אולם שום עם בעולם איננו יכול לחיות כיום על השלום בלבד ועם שאיננו רוצה להישמד מוכרח ללחום ולהתגונן נגד כוחות ההרס שקמו שוב על התרבות האנושית להכחידה (עמ' 11).

אין ספק, בצד הגאווה על הכוח עומד הצורך להצדיק מוסרית את עמדת היישוב בעימות שנכפה עליו.⁴³

כיבוש והתיישבות

כיבוש, כך בלשון התקופה, והתיישבות לא באים לידי ביטוי בשמו של האלבום, אך הם דומיננטיים מאוד בתכולת התמונות. ברור מעיון באלבום כי ענייני השמירה וההתיישבות שזורים זה בזה עד לבלתי-הפרד, ובאמת בתקופה זו, ובמיוחד בדגם ההתיישבות של 'חומה ומגדל' עוצב הקשר בין הביטחון הלאומי ובין ההתיישבות שמלווה מאז את הציונות.

הדבר בא לידי ביטוי אמנותי כבר בפתיחה. כזכור, בעמוד הכריכה הופיע הנוטר, ובתמונת העמוד השני (צבעונית) – מגדל שמירה גבוה וברקע יישוב ובו מגדל; אולי זה מגדל מים, אולי השתקפות של חומה ומגדל. מה שברור הוא שבתמונות רבות מאוד באלבום מופיע מגדל שמירה כאלמנט התיישבותי-הגנתי; אין זה מבנה

43 לא כאן המקום להרחיב ורק נציג את מה שכתב איש "הגנה" ותיק לגבי המאורעות: "[...] כיצד נבטיח את עצמנו בפני סכנת ניוונה של ההתגוננות שלא תיהפך למעשי נקם ושפיכת דמים, שיש בהם כדי להשפיע על דמותו של הנוער שלנו ועל מעמדו החברתי-המדיני של היישוב כולו" (מאיר מרדור, שליחות עלומה, צה"ל תשי"ז, עמ' 22). "יתכן והיעדר שנאתי לבני העם הערבי יראה מוזר – בעיקר לגבי תקופה שבה רצחו הכנופיות הערביות יהודים בלי להבחין בין גבר, אישה, ילד ואחות רחמנייה שהייתה בדרכה להגשת עזרה להם. ההתיישבות בארץ עוררה התנגדות עזה מצד הערבים; אך אני האמנתי כי בד בבד עם הגשמת הרעיון הציוני, תימצא האפשרות לחיי הבנה ושיתוף פעולה עם השכנים הערבים, כשם שהייתי משוכנע כי כל פעולה שאנחנו מבצעים – הכרחית להגנת היישוב ולהבטחת עתידו" (מאיר מרדור, שליחות עלומה, צה"ל תשי"ז, עמ' 30).

מוגבה גרידא! זהו מבנה שאין לטעות במשמעותו הסמלית⁴⁴ כשדר על עוצמתה של ההתיישבות החדשה.

התנופה האדירה בהתיישבות, כוללת הגעה לחבלי ארץ שכף רגל יהודית כמעט ולא פקדה אותם:

ההתיישבות החדשה – הוד הגבורה חופף עליה. מפעל לתפארת לישוב העברי בארץ. מקור של נוחם ועידוד לעמנו בעולם כולו. בשלוש השנים האחרונות, בעצם ימי הדמים, הוקמו חמישים ישובים חדשים. כמאה ועשרים אלף דונם מאדמת המולדת, שהייתה עזובה במשך דורות, הוכשרו עכשיו בעמל בנינו-בונינו לתרבות חקלאית, עבודה ויצירה לעשרת אלפים נפש. עדות היא לרצונו האיתן של עם ישראל לבנות לעצמו מולדת בארצו העתיקה – על אף הכול ולמרות הכול (עמ' 53).

מדובר כמובן ביישובי "חומה ומגדל" (בפועל היו 52 יישובים) המשלבים את הפן הביטחוני והארגוני ששינה כליל את מפת הארץ, ומבחינת האלבוּם מודגשת הססמה "על אף הכול ולמרות הכול"! סדרת התמונות המעניינת הבאה בעקבות פתיח זה, מתארת כמתבקש אירועי עלייה על הקרקע והתבססות ראשונית. והינה, אחת התמונות מתבוננת "צעד אחד קדימה"! תמונה זו מתארת את דגם "חומה ומגדל" שבנו חברי "עין הקורא" (שער הגולף) לילדיהם (עמ' 55). אכן, מודעים לחשיבות מפעלם, עיבדו המתישבים את סיפורם כבסיס למורשת ולחינוך.

ההתיישבות החקלאית היא ללא ספק הדובדבן שבקצפת, ואולם, ההישגים באים לידי ביטוי בתחומים אחרים של התארגנות החברה והמערכות הציוניות, שהתגבשו בשנות המאורעות במתכונת של "מיני-מדינה" שיכולה לספק את צרכיה בכוחות עצמה. הדבר עולה מתמונות רבות מאוד של נמל תל-אביב הצעיר, ומערכת התחבורה המתחדשת:

"מעז ייצא מתוק" כל מצור ומצוק הבא על היישוב מעודדו להגביר חיל. שביתת הנמל ביפו הולידה את נמל תל אביב מחסומי הדרכים ומעצרים גרמו להתפתחות התעופה העברית לשרות יומי להעברת דואר מתל אביב לחיפה ובירות. כיבוש האוויר – חוליה חדשה בשרשרת כיבושינו (עמ' 19).

44 אשר לסמליותו של מגדל המים: מעוז עזריהו, "מגדלי מים בנוף הזיכרון – נגבה, יד מרדכי ובארות יצחק", קתדרה 79 (1996), עמ' 160–173; מעוז עזריהו, "מגדלי מים בנוף הציוני", אתרים – המגזין, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל 6 (2016), עמ' 31–38.

אין ספק שלתרומת ההתפתחויות השונות במהלך המאורעות נודעה השפעה מכרעת על המשך דרכו של היישוב ועל הצלחתו, גם אם רבת-קורבנות הייתה, במלחמת העצמאות. מבחינה זו ניתן לומר כי לאלבום יש אופי מסכם; וכאמור, זהו סיכום מלא-גאווה. גאווה זו בולטת במיוחד על רקע המצב היהודי המתברר מהחדשות הזורמות מאירופה הצועדת לקראת מלחמה:

בתקופה זו אשר עם ישראל נתון בה לבוז ולמשיסה כמעט בכל העולם כולו, וכמיעוט בארצות הגולה הוא נאלץ לשאת בדומיה את גורלו המר, עדים אנו בארצנו לתמונה שונה מיסודה. היישוב היהודי המותקף ע"י כוחות ההרס אוחז בנשק ומגן על עצמו. למרות רצוננו וכל כוננתו לבנין ושלוש נאלצנו להילחם. אנשי שלום אכרים עובדים ואזרחים הפכו לחיילים. דור עברי חדש קם: דור מסור ומוכן לכל מלחמה וקרבתן בעד עמו וארצו התבלט והתגלה בהתקפה ובהתגוננות כניניהם וכיורשיהם האמתיים של המכבים (עמ' 16).

על רקע המשבר הגדול באירופה, שבחורף שנת 1940, כבר מתחיל היות מאופיין בציבור כ"שואה" מתברר כי היישוב היהודי בארץ זוכה לפריחה ולהתקדמות:

אם למרות הזמנים הקשים האלה של סכנה גדולה ליישובנו בארץ ובה בעת הומטה השואה האיומה ביותר בכל דברי ימי ישראל על קיבוצי היהדות העתיקים במרכז אירופה [...] והראינו לאויבנו במצבים קשים אלה את כוחנו הבלתי מנוצח (עמ' 52).

כאמור, מוצגת בכך זקיפת גו שהשלכותיה חורגות מעבר לאיזשהם תבחינים של "מצב רוח לאומי", השלכות אלו, כך חש כביכול האלבום, יהוו תשתית להמשך קיומו של העם היהודי בארץ ישראל כמרכז לאומי, שעד עתה לא נתפס כך בעיני העם היהודי כולו.

הצבא הבריטי

אין ספק, שבעת הזו שיתוף הפעולה עם הבריטים בדיכוי המאורעות הוא עדיין בגדר זיכרון טרי. הוא עולה בתמונות ובהסברים שוב ושוב; פעמים במשחקי כדורגל משותפים המשקפים אל-נכון אווירה טובה: "[...] משמשים המשחקים הידידותיים בין קבוצות מהצבא ומהמשטרה הבריטית משחקים מאלפים בעבור המועדונים שלנו וברצון רב עורכים אותם לעתים קרובות" (עמ' 39), ופעמים בהקשרים ביטחוניים.

בתמונות ה"משמר" נראים מדים, ובהסברים נזכר "צבא". עוד מעט, ניתן לומר כי כבר בשנת 1939, שיתוף הפעולה הישיר שהוליד את הפו"ש [= הפלוגות שדה] ופלוגות הלילה, יחל להתפוגג. שיתוף הפעולה הניב תמונות מיוחדות. תמונת שני הסרג'ינטים ("שני סרג'ינטים עבריים מסיירים את סביבת קוסקוס טבעון"; עמ' 17) מדברת בעד עצמה. מדובר במפקדים, ככל הנראה ב'פלוגות השדה'. או ב'פלוגות הלילה המיוחדות' של אורד וינגיט (שלא נזכרו בשמן באלבום! על דרך ההשערה, לגילוי סוג זה של שיתוף פעולה, הבריטים לא היו ששים; כך על-כל-פנים סברו מתכנני האלבום).

ההתארגנות הצבאית הרשמית למחצה של בכירי ה'הגנה' בפלוגות שדה בחסות הבריטית הובילה בהכרח לשהות במחנות. גם אם לא הזדהו במפורש כאנשי 'הגנה', עתה לא פעלו במחתרת. היציאה לאור היום עוררה גאווה. הינה, לתמונת אחד מן המחנות הללו צורף הסבר מתפעם הרואה בהתכנסות במחנה לא-פחות מאשר חדש ימינו כקדם:

מחנה. מילה זו צלצול מיוחד לה בשבילנו. מחנה, אלה הם אוהלי האבות בזמן נידודם [=נדודיהם] בישימון ובערבה. "מה טובו אוהליך יעקב" פסוק הוא בתפילות ישראל מדור דור. המחנה הוקם בראשיתו של מפעל הבנין בארצנו, העולים הצעירים, החלוצים גרו באוהלים. המחנה היה צורת ההתיישבות הראשונה של הקבוצות והקיבוצים בארץ ישראל. כעת חיים אנו בסימן של מחנה אחר: בכל קצווי הארץ בנקודות המסוכנות עומדים מחנות השומרים הנוטרים והצבא, ערוכים להגנת המולדת, וכאשר אנו רואים את האוהלים הרבים בעמק ובמקומות ההיסטוריים, מופיעה שוב לעינינו אותה התמונה של אבות אבותינו הנדים [=נודדים] והלוחמים במולדת העתיקה (עמ' 13).

אין ספק, אין מדובר כאן רק בהישג צבאי גרידא, אלא גם בבניית גשר לעבר המקראי שהיה חשוב כל כך לטיעון הציוני.

ספורט ופשרו

הספורט הוא רכיב בכותרת האלבום, והעיסוק בו תופס מקום מרכזי גם בהקדמה ובסוף-דבר. עיסוק זה מה טיבו? שני חלקים באלבום עוסקים בהישגי היישוב בביטחון ובהתיישבות, שבנסיבות של שנות המאורעות שניהם קשורים זה בזה. הישגים אלו עומדים בפני עצמם; הם משקפים הצלחה של תנועה לאומית ייחודית

ואינם מדידים על פי איזשהו קריטריון מוכר. הדברים שונים בנוגע לספורט; להישג הספורטיבי אמת-מידה אובייקטיבית, בארץ-ישראל של שנות השלושים לא התפתחה מעצמה ספורטיבית; ובכל זאת, מדובר בהישג תודעתי. בראש ובראשונה הוא נעוץ בקיום שגרה ספורטיבית המשקפת שגרת חיים תקינים בימים הקשים של המאורעות. והיה הישג נוסף, שבלט בחברה החותרת לקליטת עלייה ורואה בה יעד מרכזי. מאז עליית הנאצים לשלטון, וביתר שאת במחצית השנייה של שנות השלושים, מלוות את אירופה רוחות המלחמה, מלחמת העולם השנייה מרחפת בחלל, פועל יוצא מכך היא העלייה החמישית שבתוכה רבים הבאים ממרכז אירופה, ביניהם ספורטאים המחזקים בצורה שאין למעלה הימנה את שורות ספורטאי ארץ-ישראל. הם זוכים לשורות מעניינות במיוחד במדור הספורט. ונדגים את המקרה של יהודית דויטש אלופת אוסטריה מוצגת בעמדת זינוק לבריכה (עמ' 47), בלוויית הסבר: "[...] אחת השחייניות העבריות המעולות בעולם שהגיבה על רדיפות הנאצים בסרבה להשתתף באולימפיאדה בברלין. לפני שנה עלתה לארץ ומעתה תחזק את נבחרת ארצנו בהופעותיה הבינלאומיות" (עמ' 47). הציפייה שיתחזק את נבחרת ארצנו בהופעותיה הבינלאומיות' כבר לא הייתה ריאלית, אבל הספורט הארץ-ישראלי (והישראלי) התעשר בדמות מופת.⁴⁵

וכשמדובר על ספורט כמאפיין של תנועה לאומית, אין זה מיותר להוסיף בנקודה זו הערת הבהרה, הפעילות הספורטיבית המתוארת כאן מיוחדת ליהודים. בטבלת השיאים באלבום של האתלטיקה (עמ' 26) ושל השחייה (עמ' 46) נכללים יהודים בלבד, והוא הדין לענפים המרובים האחרים המוצגים באמצעות מגוון תמונות. לכאורה, הדברים יכלו להיות שונים, הן המנדט הבריטי מתייחס לכלל תושביה של הארץ, יהודים וערבים גם יחד, אולם, לא נמצאה מסגרת ספורטיבית

45 ציוני שני ספורטאים יוצאי אוסטריה. השחיינית יהודית דויטש (הספל; 1918–2004) נולדה בווינה למשפחה ציונית. אביה היה ממקימי "הכוח וינה". נבצר ממנה להשתתף במועדני ספורט אוסטריים והצטרפה ל"הכוח וינה". בעלת שיאי אוסטריה. השתתפה במכבייה השנייה בשנת 1935. בשנת 1936, כאלופת אוסטריה סירבה להשתתף באולימפיאדת ברלין תחת חסות הנאצים. פדרציית השחייה האוסטרית שללה את חברותה, נשללו ממנה תאריה והיא נמתקה מרשימת השיאים. בעקבות ה"אנשלוס" עלתה ארצה. קבעה שיא ארץ-ישראלי במשחה 100 מטרים חופשי. בעלה ברנרד הספל היה שוער נבחרת ההוקי של אוסטריה. וולטר פרנקל (1906–1989). אתלט ב"הכוח וינה". זכה באליפויות רבות של אוסטריה בריצות ארוכות. עלה לארץ בשנת 1931. השתתף במכביות האירופאיות והמכבייה הראשונה בארץ ישראל וזכה להישגים רבים. אלוף ארץ ישראל במרתון. במכבייה השנייה לא השתתף משום שנידון לכליאה על סיוע לעלייה בלתי חוקית. למד חקלאות בכדורי ושירת כמורה לחקלאות ולספורט.

משותפת⁴⁶; ההתמקדות היהודית בספורט קשורה לו ולו בלבד⁴⁷, ובכך מטיבה להציג את תפיסת היישוב היהודי כמעין מדינה בתוך מדינה.

אין ספק, ההתייחסות המרובה לספורט באלבום איננה רק אמצעי פרסומי גרידא. הדגש אינו מוסב על ענפי ספורט פופולריים, בראש ובראשונה הכדורגל, שכבר אז היה פופולרי ביותר; המגוון הרב של ההתעסקות הספורטיבית כולל ענפים שכמעט ואינם מוכרים, שלא לומר אזוטריים – סיף, הוקי, טניס שולחן, רכיבה על סוסים, קפיצה למים, כדור-מים. ואכן, חרף הקשיים לקיים ענפים מסוימים במצב הרעוע של התשתיות הספורטיביות בארץ⁴⁸, ניתן לומר שההיצע הספורטיבי שעמד מול פני הצעיר והצעירה הארץ-ישראלים היה מרשים ביותר. אי אפשר שלא לחוש כי העיסוק המרובה בכל אלה משקף את הרציונל של 'יהדות השרירים' של מקס נורדאו⁴⁹ במיטבה. מתברר כי הצעיר היהודי הצומח בארץ יודע להכיר בערכה של פעילות גופנית על כל מגוון טיפוסיה. וגם אם הישגיו נופלים בינתיים בהרבה מהמקובל בעולם, יש לו מפעלים ספורטיביים משלו; וגם אם

46 על המורכבות ביחסי הספורט בין יהודים ובין ערבים בתקופת המנדט, ראו: עומר עינב, עומדים בשער – כדורגל ויחסי יהודים וערבים בא"י-פלסטין, 1917–1948, תל אביב תשפ"ב. אין ספק שבנקודת הזמן שמדובר בה במאמר זה, לא היה שום סיכוי לאיזושהי אינטראקציה ספורטיבית בין היישוב היהודי לערבי הארץ.

47 "הארגון האולימפי הארץ-ישראלי" שהוקם בשנת 1933 ביוזמת "מכבי" הוכר בשנת 1934 על ידי "הוועד האולימפי הבינלאומי" כמיצגה של פלסטין המנדטורית. בפועל ייצג את ארגון הספורט הדומיננטי "מכבי", ולא את "הפועל" ובוודאי שלא את תושביה הלא-יהודים של הארץ. הוא הוזמן להשתתף באולימפיאדה בברלין בשנת 1936 וסירב. בקיץ 1948 ביקש להשתתף באולימפיאדת לונדון, ואף נקבעו שתי ספורטאיות שאמורות היו לייצג את ישראל, אך הוועד הבינלאומי דחה את הבקשה משום שלטענתו פלסטין כישות מדינת לא הייתה קיימת עוד, ומדינת ישראל טרם הוכרה. ההכרה בוועד הישראלי הייתה רק שנתיים מאוחר יותר, כך שהתאפשרה השתתפות של ספורטאים ישראליים באולימפיאדת הלסינקי.

48 וולטר פרנקל למשל מלין בסקירתו על האתלטיקה על היעדר משוכות. אצטדיון המכבייה זה עתה הוקם.

49 'יהדות השרירים' מושג שטבע מקס נורדאו בנאום בקונגרס הציוני השני בבאזל (1898). ברקע עומד מושג 'נצרות השרירים' שהחל מאמצע המאה ה-19 כיוון לטיפוח נצרות בריאה גופנית, אופי חזק ושילוב לימודים ועיסוק בספורט. ביהדות המושג מעמיד אתגר לדמות היהודי הגלותי, ונתפס כהופכי לאינטלקטואל ואיש רוח תלמיד חכם בסגנון היהודי הקלסי. ביוני 1900 הופיע מאמר הקובע את עיקרי הרעיון שזכה להמשך בשנת 1902. נורדאו כיוון לפיתוח גוף בקבוצות ולא לספורט הישגי. הרעיון זכה לשותפים רבים ביניהם סופרים ואנשי תרבות ציוניים. ראו: חיים קאופמן, "ייסודותיו ומרכיביו הלאומיים של המושג יהדות השרירים", בתנועה ג (1996), עמ' 261–282. אודי כרמי, "האמריקניזציה של יהדות השרירים", עיונים 32 (2019), עמ' 192–215.

ה"מכבייה"⁵⁰ האחרונה התקיימה בשנת 1935, היא זכורה היטב כמפעל ייחודי, אולימפיאדה בזעיר אנפין, תחליף זוטא לספורט העולמי, בדגש ציוני. בפועל, כשהוצא האלבום לאור, מכבייה חדשה כבר לא הייתה ריאלית. היא לא התקיימה בשנת 1938 בגלל התנגדות הבריטים לקיים מפעל יהודי ציוני בעיצומם של המאורעות. באלבום המכבייה מוזכרת במפורש (עמ' 50 ובעוד רסיסי מידע). האלבום מצהיר כי גם אם לא הייתה אקטואלית כבר מזה זמן רב, רוחה נמשכת; העיסוק בספורט נמשך גם כשהתחרות המרכזית איננה עומדת על הפרק מסיבות פוליטיות. במובן מסוים, האלבום הוא המשכה של המכבייה.

ולעיסוק בספורט יש להוסיף נקודת קשר לא כל כך סמויה בין הצדדים הביטחוניים של המציאות בארץ לבין עולם הספורט, המשתקפת גם באלבום. הספורט לא היה רק תחביב גרידא או ענף חינוכי המשפיע על אישיות העוסק בו בבחינת "נפש בריאה בגוף בריא", הססמה שנישאה אז בפי-כול (באלבום בעמ' 50). כשדובר בתקופת המאורעות על חג"מ (=חינוך גופני מוגבר [או מורחב])⁵¹ היה ברור ליודעי-סוד ולא רק להם, שתוכנית זו איננה עוד ענף לימודי בבית-הספר התיכון, אלא גם כסות לניצניה של פעילות לגיבוש כוח צבאי עתידי. בנסיבות אלו נתפס הספורט, למצער בחלקו, גם כספורט שימושי המשתלב באימונים צבאיים. זה בלט כמובן בהתייחס לענפים שיש בהם צד של מאבק ישיר. והינה, באלבום מצאנו משפט הרומז לתכלית החשובה ביותר של אחד מענפים אלו: "דז'יאו-ד'ז'יטסו לא מטפחים להגנה עצמית בלבד, כי גם כהתחרות ספורטיבית..." (עמ' 37); גם כ"התחרות ספורטיבית", אך ברקע נמצאת "הגנה עצמית". ואכן, בקורסים שהלכו והתפתחו ב"הגנה", בלט התרגול בג'יאו-ג'יצ'ו.⁵² ובמידה מסוימת זה נכון גם לגבי מה שכונה אז "התאגרפות", ענף ספורטיבי המשרה ביטחון עצמי ואף מעורר רוח תוקפנית שנתפסה כחיונית לעיצוב דמות צבא היישוב; וגם אם ב"צבא" הנמצא בחיתוליו עסקינן, הבינו את המוטיב הזה היטב. ובהקשר אחר לגמרי, הוא הדין לגבי ה'שיט', ענף ספורטיבי שעורר ציפיות מסוג אחר לגמרי; לנוכח מראה הסירות

50 המכבייה, בשונה מהאולימפיאדה, ובמטרה להפריד ביניהן, כוונה להתקיים אחת לשלוש שנים.

51 פעילות החג"מ כללה במפורש הכנות טרום צבאיות (תרגילי סדר, שדאות, ספורט שימושי, קפא"פ). בוצעה פעמים רבות לפני הלימודים ובשעות אחר הצהריים. מקובל לראותה כפרי רעיונותיו של ארתור בירם (1878-1967), איש רוח וחינוך, מייסד בית הספר הריאלי בחיפה ומנהלו הראשון, שהקים בעצם ימי המאורעות את "המכון לחינוך גופני".

52 נח גרוס, קפא"פ מהשדה אל שדה הקרב, זכרון יעקב 2010.

לסוגיהן עלתה הציפייה שמהעיסוק בו ילך ויצמח כוח ימי. ואכן, התמונות באלבום (עמ' 59) המתארות את ענף השיט אינן ממוקמות במדורי הספורט, הן נמצאות בכלל במדור "אל הים" המתאר את התגבשות ניצני הכוח הימי.

העיסוק המרובה בספורט והמודעות הציבורית שליוותה אותו שירתה תכלית ביטחונית אחרת. לקראת סוף תקופת המאורעות מתברר כי קורסים ביטחוניים למבוגרים כמו קורסי מפקדים של ה"הגנה" שהיו מוסווים כמחנות ספורטיביים. אכן, באווירה שבה הספורט נפוץ כל כך, אין תמה שהעיסוק הספורטיבי הגלוי מהווה כיסוי מוצלח לפעילות שלא ראוי שתיעשה בריש גלי. דוגמה ידועה, שלרוע המזל לא צלחה, היא קורס המ"מים של קיץ 1939. התעורר אז צורך במפקדים לרגל השינויים הגדולים באקלים הביטחוני והפוליטי. במעבר למסגרות המחתרניות המצומצמות של ה"הגנה" למסגרות הגדולות של חי"ש [= חיל שדה], התגלה צורך במספר ניכר של מפקדים. קורס מ"מים הנדון נערך ביבניאל (מפקדים: משה כרמל ורפאל לב; מדריכים: משה דיין, יגאל אלון, יעקב סלומון). בעת הזו, הבריטים משנים את יחסם למסגרות ה"הגנה"; הם אינם זקוקים עוד לכוחות הביטחון של היישוב. מחניכי הקורס שהוסווה כמחנה אימונים של אגודת הספורט 'הפועל' נתפסו 43 ("מ"ג"). אירוע זה בישר את שינוי היחס הביטחוני של הבריטים ליישוב.⁵³

העיסוק בספורט בחברה המתגבשת ביישוב עונה על פן חינוכי חשוב המשתקף ברוח הזמן. האלבום אומנם פונה לכלל, לזרם המרכזי בציבור היהודי, אך מטיף לשוויון ברוח סוציאליסטית מסוימת. כך ניתן להבין את המתקפה נגד הקורה באנגליה מולדת הכדורגל: "בהתהפך הכדורגל למקצועי, הריהו מתרוקן מתוכנו הספורטיבי האמתי. ורק אם שוררת רוח החובבים הטהורה יש לכדורגל ערך לאומי חינוכי רב" (עמ' 40). ועוד מגלה האלבום כי "התחילו לייסד בארץ כדוגמת אירופה קבוצות ליד בתי החרושת והמפעלים, ובחלקן הגיעו הקבוצות לידי רמת משחק ניכרת, לחברה משמשות הן תעמולה משמחת, ולפקידים והפועלים זה מאפשר להתעסק בזמנם הפנוי במשחק ידידותי הטוב גם לבריאותם" (עמ' 40). אכן, רוח

53 בהתייחס לתקופה הנידונה מדגים זאת היטב הקטע הבא: "באמצע שנת 1935 נשלחתי מטעם ה'הגנה' לקורס מדריכים (אז קראו להם מפקדים). זה היה כבר לאחר שהתאמתני בשטח הקיבוץ, ובתרגילי סרק או בשטח כחברים באגודת הספורט 'הפועל' ככיסוי וכחכשר כלפי השלטון הזר" (משה כ"ץ, נפתולי דרך, רמת רחל תשנ"ד, עמ' 37).

החובבות והשוויון מתבטאת בספורט בכל ביטוייו כולל במקומות העבודה, שגם להם מוקדש מקום באלבום.

הינה כי כן, העיסוק בספורט, ויותר מכך, העיסוק בעיסוק בספורט(!), משתלב באופן אורגני בצדדים אחרים של חיי הנוער העברי המאפיינים תקופה זו, ויש בו כדי לשקף את רוח התקופה. להלן נרחיב במעט בצדדים העקרוניים של היבט זה באלבום.

"מ"יהדות השרירים" ל"יהודי החדש"

האלבום "משמר וספורט" נושא אמירה פשוטה בדבר הגאווה הלאומית המתגבשת בתום המאורעות, ובכל זאת, איננו נעדר מורכבות שיש בה כדי להחזיר אותנו לדברי מישל פוקו שנאמרו בתחילת המאמר, מורכבות הקשורה לסוגיית מעמד הספורט שבה אנו עוסקים. אפשר להציע שתי קריאות שונות לחלק המוקדש לספורט התופס מקום מרכזי באלבום. הראשונה פרטנית, תמונה אחר תמונה, ואז הוא משקף את רוח הזמן בהקשר של הגאווה הגדולה על ההישגים וכו'. וזאת בהנחה כי התמונות מהוות טקסט נפרד שנאסף על-ידי המעשנים האספנים, והן הצטברו זו לזו ליצירת האלבום. דרך שנייה היא להתייחס לאלבום כמכלול אחד, הומוגני, והמשמעות היא לבחון גם את פתח דבר וסוף דבר שלו, ומתברר כי בקריאה הזו עולה מטרה נוספת והכוונה שונה במקצת להבנתו. בקריאה שכזו, כשהטקסטים הפנימיים והתמונות מוארים באלומות האור של ההקדמה והסיום, מופנית תשומת הלב לא רק ל"מצב", אלא גם ל"יהודי החדש".

ראשית נעיר כי כותרת המשנה לאלבום יש בה כדי להעלות ציפיות לתמונה כוללת: "מחיי הנוער בארץ", אולם, אין בו חיי-רוח באיזשהו מובן; יש ספורט שאיננו סותר את חיי-הרוח, אבל אין חיי-רוח. ה"פתח-דבר" חש בכך: "מי שחושב כי האספורט הוא בסתירה לעבודה רוחנית ותרבותית אינו אלא טועה..." (עמ' 11), ובהמשך מבואר כי החשש מן הספורט ונזקיו לחיי-הרוח אינו אלא: "[...] תפיסה גלותית חד-צדדית שבאה עקב חיי העוני בגטו" (עמ' 11). ואין לנו אלא לשער כי דברים אלו המנוסחים בנוסח אפולוגטי משהו, מכוונים כמענה להלך רוח אחר שפעם ביישוב, שקרא לחיזוק רוחניותו של המתחנך הציוני.

אמירה עוצמתית המייחסת לספורט תכונות מיוחדות במינן: "משמר וספורט רצינות ומשחק, לכאורה שמי מושגים מתנגדים זה לזה, בכל זאת אופייניים הם לתכונות הנשגבות והנעלות ביותר של האדם והעם: גברות [=גבורות] הרוח, כוח

וגאולה, אומץ וכבוד" (עמ' 11), מהווה רקע להבנת מקומו של הספורט במהלכים ההיסטוריים נאמרו דברים ברורים: "[...] האספורט הוא מאז ומעולם הופעת לואי טבעית של כל תנועת שחרור" (עמ' 11). "משמר וספורט" אלה שני עמודי התווך בבניין תחייתו הלאומית" (עמ' 11), שבלעדיהם:

[...] לא יתוארו כיום חיי הדור הצעיר. "ספורט" משמעו הדרך החינוכית לעמידה בלתי גלותית, לעמדה של כבוד, לחופש ולגאון לאומי. 'משמר' בכל משמעותו המרה ובכל הרצינות והנכונות שבו להתמסר כליל לצו העם גם אם יידרש הגדול בקורבנות – החיים (עמ' 11).
ומהדברים, מתגלגלת בהמשך מטרה ספציפית יותר:

אוסף תמונות "משמר" ו"ספורט" מתכוון להיות תרומה קטנה לקידום רעיון החינוך הגופני ביישוב, ולעודד את הקהל ליצירת האמצעים הדרושים לנוער לטיפוח הספורט. תמונת ה"משמר" הן ניסיון קט להראות ליישוב בבואה מהפעילות הקרבנות וההשגים בהגנת המולדת הם זיכרונות והוקרה צנועה לאלה שבמסירותם הרבה ובאומץ רוחם מגניים על חיי כולנו ועל חופש העם (עמ' 11).

בצד המטרה המוכרת לאור ניתוחנו "להראות ליישוב בבואה מהפעילות הקרבנות וההישגים", מוצעת, מתברר, המטרה הברורה: "ולעודד את הקהל ליצירת האמצעים הדרושים לנוער לטיפוח הספורט". מושמעת קריאה לביסוס הספורט במסגרת המפעל הציוני, כולל תמיכה כספית.

מהי מטרתה של תנועת התחייה הלאומית שלנו? יצירתו של טיפוס יהודי חדש, בן אדם בריא, יפה, הבוטח בעצמו והעומד בשתי רגליו על האדמה קשור לטבע ובהיכרות את כוחו הגופני הוא מתגבר על המציאות שבחיים והמצטרף בתור פרט מתוך משמעת, לכלל העם בהתהוותו. מטרה נשגבה זו, שינוי יסודי בצורתו של הדור לטיפוס האידיאלי של 'היהודי החדש' תושג על ידי תנועת ספורט מקיפה המנוהלת ומודרכת כראוי החדורה ומונעת ברוח לאומית (עמ' 70).

הספורט הוא אפוא האמצעי המרכזי שבו תושג מטרה שמהדהדת בה תורת "יהדות השרירים", והיא "שינוי יסודי בצורתו של הדור לטיפוס האידיאלי של 'היהודי החדש'". תקצר היריעה מלפרט את גילויי השאיפה ל"יהודי חדש" בתרבות הציונית למגוון סוגיה. ליהודי החדש היו מאפיינים גופניים ברורים! ההנגדה בין הישן לחדש הייתה דיכוטומית! דמותו הפיזית של היהודי הגלותי החלוש והכפוף

מרום לימודו שתוארה בקיצונית-יתר על ידי שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים) במסעות בנימין השלישי, תבעה הבניה של גבריות חדשה שמאפיינת אותה נורמליות, מהוגנות, מכובדות, איפוק מיני ואפיון בסטריאוטיפים של יופי גברי.⁵⁴ היו שהובילו לעיצוב דמות שכזו במערכת החינוך של תנועת העבודה והקיבוצים,⁵⁵ והאלבום שלנו, במיוחד בקטעי פתח דבר וסוף דבר, מטיף לכך בחברה המתגבשת ביישוב באופן כללי.

אין להכחיש, העיסוק בגוף היהודי עמד על הפרק. ואם נחזור לדברי הפתיחה, תוזכר עמדתו הידועה של מישל פוקו הרואה ב'מסמך' שדה-קרב בין צורות ניתוח שונות, קלסיות וחדשניות. הדבר שאני למד ממנו הוא העובדה שבכל מסמך יש בעצם מסמכים שונים; ומתאפשרות קריאות שונות, המציעות מרכזי כובד שונים, ובמקבילית הכוחות של הזיכרון, חלופות שונות למציאת שקול-הכוחות. אין ספק שבראותו בספורט בסיס ל"פס הייצור" של "יהודי חדש", מי שכתב את ההקדמה והסיכום לאלבום הציג גישה רדיקלית. אך בל נשכח כי המסמך ניתן גם לקריאה מתונה יותר, וראיית הספורט כמשתלב בדרך מתונה יותר באתגרי התקופה תוך הצבעה על השיגיה.

אלבומים אחרים ועיסוקים אחרים

אלבומי הישגים המשיכו ללוות את המפעל הציוני, אלבום ותקופתו, ואין דין האלבום המסכם תשע שנות עצמאות לאלבומים המסכמים את מלחמת ששת הימים. "משמר וספורט" היה ללא ספק מן החלוצים, ובאופן שבא לעולם, ריבוי תמונותיו וסגנונו, יש בו מן המיוחד. לענייננו חשוב להשוותו לאלבומים בני תקופתו שהקשריהם שונים מאוד משלו. אחד מהם אותו נזכיר בקצרה הוא דגלי האומות פרי יוזמתה של חברת סיגריות "קדם" בתל אביב, שתמונותיו נאספו בשלהי שנות השלושים, והוא יצא לאור ככל הנראה ב-1939. גם בו הממד הלאומי מוצג בהרחבה בדרך אופיינית לו, ובדרכו שלו הוא גם מתמודד עם המצב הגאו-פוליטי באירופה ובעולם באותה עת שהחושך מתחיל להתרבות על האור.⁵⁶ אנו מזכירים אותו כאן רק בגין סיבה אחת. יש בו עדות ברורה כי דמותו של המעשן

54 מיכאל גלזמן, הגוף הציוני, תל אביב 2007.

55 יעקב בודניק (בנאי) פדגוגיה ריאלית, תל אביב תרצ"ט.

56 כדוגמאות יש להדגיש את היעדרה מהאלבום של גרמניה הנאצית; דגלה הוא בבחינת 'בל יראה!' מעניינת הדרך שמצוינת אוסטריה באמצעות דגלה שלפני האנשלוס.

הארץ-ישראלי הצעיר הייתה מורכבת מזו שבה הוצג ב"משמר וספורט" והצגתו באמצעותו בלבד אינה עושה עימו חסד. הוא התעניין, מתברר, גם בגיאוגרפיה, היסטוריה-עולמית ובפוליטיקה הבינלאומית המשתקפים בדגלי האומות.

סיכום

הנחת היסוד המלווה את האלבום הייתה חדורה היטב בלבבות: "כי זו הפעם הראשונה אחרי שנות אלפיים אנו נלחמים לא למען זכותנו לחיות תחת שלטון זר ולא למען שאיפותיהם של עמים אחרים, אלא לוחמים אנו, כמכבים לפנים, בעד המולדת שלנו" (עמ' 11). אכן, עם תום המאורעות וההתפתחויות המדיניות תחת שלטון המנדט, הלך והתברר הצורך לא רק ב"בית לאומי", מושג מעורפל שיכול היה לשאת הגדרות שונות, אלא במולדת שאיננה נתונה תחת שלטון זר. בעת הזו, מדובר אפוא בתנועה לאומית שמטרותיה ברורות, ובדרך אליה, כפי שטוען האלבום מודגש כי: "משמר וספורט" אלה שני עמודי התווך בבניין תחייתו הלאומית" (עמ' 11). הטענה בדבר 'שני עמודי תווך' אלו מודגמת כשהיא מגובה בתמונות לרוב. ניתן להבינה בדגשים מסוימים, ניתן לסכם הישגים, וניתן להציב מטרה של 'יהודי חדש'. בכל מקרה, יש לזכור כי דמות ה"צבר" שהחלה להתפתח כבר בעשורים הקודמים למאורעות, ומתחילה להגיע עתה למעין שיא שניתן לאפיינו ב"פולחן הנעורים"⁵⁷, היו גם תחומי עניין אחרים בתחום הרוחני, שלהם חברת הסיגריות "דובק" לא נתנה את דעתה.

מגיני המולדת

מחור א * 12 חסונות

ה ס ו נ ה 11: הנטר וכלבו הנאמן על מספרו במצבוחי.

ה ס ו נ ה 12: זקן הנטרים בשוק.

ה ס ו נ ה 13: אחי הנטרים בחימה בכובע פלדה.

ה ס ו נ ה 16: נטר מספר קשינאק אירון לוסוב עובדים בשוק. מיחסם של טולי יין.

ה ס ו נ ה 15: מנבנות. מטורי נחש נטר על חרדן.

ה ס ו נ ה 14: נטר מחוישי יסוד העלה.

ה ס ו נ ה 11: הטרור המאורעות נכנסו כוחות חרם עליו ללחימה וכאשר געיינו נאלצו להחזיק בקרקע, חזנו על חרבה החיים על הרמה לעינינו הפולחן של "מבין לחימה" מארבע קטות יסרה. בעל מות החבל, התאחדו שבתי המלחמה - המחודשת. טראם הטובה: המלחמה תולדה - בשנותם המשותפת: מכל לחימה עם בארזה.

ה ס ו נ ה 12: ננטרינו ובקנינו נלך, חיל נטריו עד יבאנו לוקמה ושיבה מהאיטים צימי נכחו להנהג חרבה - אחי הנקרות חיל ה ס ו נ ה 13: טעניות - איפה הנכבדות על ידי הנטר שכל מל אלמנדר.

ה ס ו נ ה 14: הנטרים חראטונים במסבבות הנקרות חרשו נצריהם להנהג המולדה יסוד העלה הנקרה שכלה ביומי מחלול המי

לריה עד עכשיו ובנאמנות בלחי פוסקת החוקה מטהר. טעיות. גם עתה חנו על המשמר. ה ס ו נ ה 15: נכנסו נסמל בתיאקאן. מטורי איש הנקרות חראטונה החטורות על דרך עמקי יזראל לצד קרנד.

ה ס ו נ ה 16: מרצה חנו על בני עמנו למנון ולשטלה בארצנו מנצח את מסורו גם בימי מנוי רעות הרכים. נקרות חרשה לעשרות נכבדו וביצותן על ידי אישנו שילי יין וכלאגריה.

משמר ועבודה

מחזור 7 • 6 הסוגה

הסוגה 12: חדיש במרקטור במשמר מלווה עמר פלני.

הסוגה 14: שירה על הערד.

הסוגה 11: משרים במרקטור משרון במשמר המבק סושרים על השכרים בשדה במקומות המסוכנים ביותר.

הסוגה 15: הטיבה למצודה בעיר השומע.

הסוגה 13: מנינה וירעה בעין השומע.

הסוגה 12: על את שלמת המנסים של מאוריות השמים, לא מסכה העבודת גם במקומות התי מסוכנים.
 הסוגה 13: חודש בעין השומע (על רוכבו המכרס) כליות עמר פלני.
 הסוגה 14: שומר מיוזי בטרור אורם, במסכת טיקוחורים במסקיחא.
 הסוגה 15: חמיר הקמח שבים למצור דלה ששדה העבודה והמסירה.
 הסוגה 16: חמרה באחד הקבוצים אשרי בעסקיחא בשבת למשע עם ודלת על חומ.

הסוגה 16: השעה במשמר.

הסוגה 11: אף התישבות את בעולם כולו לא נבטמה בלי מלחמות חודש את שריות ההתישבות באמריקה, אפריקה או אוסטרליה יחבר ירד בשנת תרן השנים על התישבות אלו. השר היה המשיבם נאלץ לעבור ולחרוש עם נשק בידו חלוצות ארצו לא נשגנו יותר הארצות וכיבוטו אלה עזרים עלינו אותם המכרים שקרו לאבותינו בשומם פלולת בגל; באות יוד נוטה במלחמת האתל מחוקת השלה.